

HEGYI ÁDÁM

„...HOGY A MAGA MUNKÁJA HELYETT A MÁSÉT MONDOTTA EL...”

*A református gyülekezet plágiumvitája Hódmezővásárhelyen
a XVIII. század végén¹*

Hódmezővásárhely 1787-ben a szabad királyi városok és a mezővárosok között a 12. legnépesebb város volt a Magyar Királyságban, amely ugyan nem jelentette azt, hogy minden városi funkcióval rendelkezett, de lélekszáma miatt jelentős településnek számított.² Ehhez hasonlóan a vásárhelyi református gyülekezet az 1790-es években a Békési Református Egyházmegye legnagyobb egyházközségének számított, hiszen az egyházlátogatási jegyzőkönyvek adatai alapján az egyháztagok száma messze megelőzte az esperesség más gyülekezeteiben található létszámot: egyedül ennek a gyülekezetnek volt 10 000-et meghaladó lélekszáma.³ Nem véletlen, hogy 1799-ben már a második református templomot szentelték föl a településen.⁴ A XVIII. században a városban szolgáló lelkészek közül Szőnyi Benjámin országos ismertségre tett szert,⁵ de a vásárhelyi kálvinista egyház nemcsak nagysága és tudós lelkipásztora miatt érdekes, hanem segítséget nyújthat annak a megértésében is, hogyan változott a korban a plágiumról alkotott vélemény.

Tanulmányomban a plágium fogalmat abban az értelemben használom, amikor bizonyos szövegeket szó szerint vesznek át másoktól anélkül, hogy hivatkoznának az eredeti forrásra. Az irodalomtudomány az intertextualitás kapcsán nagyon sokat foglalkozott ezzel a kérdéssel, de ennek részletes ismertetése nem tartozik szorosan a tanulmány tárgyához.⁶

Az utóbbi években mind a történelemtudomány, mind az irodalomtudomány több képviselője felfigyelt arra, hogy a kora újkori értelmiség a szövegátemelést nem ítélte el, hanem bevett szokásként maga is gyakorolta azt. Maczák Ibolya

1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 *Bácskai*, 2002. 90–93. p.

3 Egyházlátogatás Hódmezővásárhelyen 1798. október 26. TtREL I.29.h. 1. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.

4 *Imre*, 1984. 623–678. p.

5 *Szőnyi*, 1997., *Szeremlei*, 1890.

6 A kora újkori plágium fogalmi meghatározásáról: *Maczák*, 2003. 261–276. p., *Maczák*, 2009.

hívta fel arra a figyelmet, hogy a prédikációk írói olyan kompilációs technikát használtak, amelynek során különböző szerzők szövegrészleteiből egy új szöveget készítettek. Az így létrejött mű gyakran szó szerinti idézeteket tartalmazott mások műveiből. Ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy a kompilátor nem hivatkozott a forrásaira, mert a nyomtatott prédikációk előszavaiban megjelölték a legtöbbször felhasznált szerzők neveit. A kompiláció szó Szenci Molnár Albert és Pápai Páriz Ferenc szótárai alapján egyszerre jelentette a „lopogatást” és az „egybe gyűjtést” is, amely arra utal, hogy a szövegek szó szerinti másolása bevett gyakorlat volt a prédikációk összeállításakor. A vizsgált korszakban a szövegátemelést ritkán ítélték el, de ismerünk olyan protestáns prédikátort, aki a kompilációt plágiumnak tekintette. Helmecki Komoróczi István 1741-ben két katolikus szerzőt azzal vádolt, hogy más szerzők munkáját a sajátjukként tüntették fel. A kutatás jelenlegi állapota szerint nincs elegendő forrás arra, amely alapján egyértelműen ki lehetne jelteni, hogy a plágiumot a másolás miatt ítélték el. A rendelkezésünkre álló adatok szerint jellemzően csak katolikus-protestáns hitviták során foglalkoztak a plágium kérdésével. Ehhez hasonlóan nem egyértelmű, hogy a protestáns Tyukodi Márton 1641. évi prédikációjáról miért volt Bod Péter rossz véleményével, de a kutatók nem tartják kizártnak, hogy Bod azért nyilatkozott pejoratívan Tyukodiról, mert az a katolikus Káldi Györgytől is vett át exemplumokat.⁷ Német S. Katalin szerint a XVIII. században a protestáns értelmiség élénken figyelte a kortárs prédikációkat és orációkat, és bírálta is azokat. Bizonyos esetekben a gyülekezet a prédikációban elhangzott túl sok idézést és könyvekre való hivatkozást nem vette jó néven.⁸ Debrecenben 1782-ben Bélyei Péter helybeli lelképásztort — többek között — igehirdetési és imái által kavart botrány miatt távolították el hivatalából. A fennmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint, prédikációiban súlyos teológiai hibákat vétett, és gyakran rögtönzött, anélkül, hogy felkészült volna a szolgálatra. Voltak olyan vélemények, amelyek szerint Bélyei prédikációi a kolégiumi diákságot tévútra vezették.⁹

Európában a XVIII. században a kalózkönyvkiadás több ok miatt is virágzott: egyrészt a népszerű szerzők műveit az anyagi haszon miatt megérte hamisítani; másrészt a cenzúra által tiltott könyvek sokkal magasabb áron voltak eladhatók, mint az engedélyezett kiadványok, amely extraprofitot termelt a kiadónak. A kontinensen majdnem mindegyik nyomdában állítottak elő kalózkönyvkiadványokat,

7 Maczák, 2003. 261–262., 265. p., Maczák, 2009. 29–30., 33. p.

8 Németh S., 1984. 860., 873–874. p.

9 Révész, 1966. 82–83. p.

amelyek közül az egyik legjobban ismert a svájci STN volt. Ez a könyvkiadó szinte kizárólag csak népszerű szerzők műveinek másolásával foglalkozott.¹⁰ A hamisítás elleni harc szellemi atyjának John Locke-ot lehet tekinteni, mert nevéhez köthető annak a gondolatnak a megjelenése, amelyik a tulajdonról való felfogást megváltoztatta: szerinte az emberi munkavégzés során a terméket előállító személy javára tulajdon jön létre. Ebből a tételtől kiindulva a szellemi alkotásnak is van tulajdonjoga. Annak ellenére, hogy a korszakban a szellemi termékek birtoklásáról igen eltérő elméletek születtek, Nyugat-Európában a XVIII. század folyamán a szerzőket egyre jobban sértette, hogy műveiket másolták és gyakran a nevük nélkül adták ki újra.¹¹ Ekkorra már komoly anyagi haszontól estek el, ami miatt elkezdték kiharcolni a szerzői joguk érvényesülését, vagyis azt, hogy a kéziratok tulajdonjoga ne a kiadóhoz kerüljön, hanem ők is rendelkezzenek fölötte. Angliában (1710) alkották meg az első szerzői jogi törvényt, majd a XVIII. század végére (1793) Franciaországban is hasonló jogszabályt készítettek. A szerzői jog történetével foglalkozó kutatások szerint hazánkban épp a XVIII. század végén született az első olyan jogi aktus, amely elítélte a kalózkiadásokat. 1793-ban Takács Ádám református lelkész a M. Kir. Helytartótanács előtt azzal a panasszal élt, miszerint halotti prédikációit Landerer János Mihály kalózmásolatban terjesztette. Takács beadványának hatására királyi rendelet született a szerzői jog tárgyában, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a XVI. századtól kezdve elterjedt nyomdai privilégiumok is hasonló védő funkciót töltöttek be.¹² Ezzel párhuzamosan Csokonai Vitéz Mihály már olyan könyvterjesztői stratégiát alakított ki, amely a szerző (vagyis saját maga) népszerűségére alapult, és szigorúan őrködött művei tulajdonjoga felett.¹³ Szőnyi Benjámin *Szentelek hegedűje* című műve ugyanakkor a XVIII. században 16 kiadást élt meg, amelyek közül 7 alkalommal Szőnyi nem is tudott az újabb megjelenésről.¹⁴

Amennyiben csak a XVIII–XIX. század fordulójának református prédikációírási gyakorlatára koncentrálunk, azt vesszük észre, hogy a szövegátemelés változatlanul virágzó szokás volt. Az ekkor készült kálvinista homiletikai tankönyvek szintén bevett gyakorlatnak tartották mások prédikációinak szabados felhasználását.

10 Granasztói, 2003., Darnton, 2000.

11 Jakab, 2012. 58–67. p.

12 Bodó, 2011. 53–54., 71–73., 98–99., 102–110. p., Mezei, 2004.

13 Szilágyi, 2011.

14 Imre, 1984. 650. p.

1784-ben jelent meg magyarul Johann Friedrich Osterwald könyve, amely a lelkészi feladatokat kézikönyv jelleggel foglalta össze. Mivel ez a munka fordítás, nem egyértelműen a magyarországi viszonyokat mutatja be, de ebben is találunk arra utaló jeleket, hogy a prédikációírást olyan tevékenységként képzelték el, amelynek során „*A ki-nyomtatott prédikációk, jó példák és formák lehetnek, ha jól élünk vélek.*”¹⁵ Tóth Ferenc a pápai református kollégium korabeli tanára által készített homiletika többször is utal arra a prédikációkészítési gyakorlatra, amelynek során mások munkáiból állítottak össze igehirdetéseket. A szövegátemelési gyakorlatról alkotott véleményt leglényegretörőbben a 127. oldalon fogalmazta meg, mert itt kijelentette, hogy „*nem szégyen a másét is mondani.*”¹⁶ Tóth viszont felhívja arra a figyelmet, hogy a lelkipásztornak illendő a beköszönő prédikációjára alaposan felkészülni, mert ennek során alkot véleményt róla a gyülekezet. Ebben az esetben — bár nem mondja ki egyértelműen — azt tanácsolja a lelkészeknek, hogy saját prédikációval készüljenek: „*Nagy szorgalmatosságot fordítson ezen első prédikációra, mert ennél fogva nyeri meg a nép hozzá való bizodalmát és szeretetét. Ha most először a nép kívánságának eleget nem tesz, sok munkájába fog kerülni, hogy magát azzal megkedveltesse...*”¹⁷

A református egyház részletesen szabályozta a lelkésszentelés kritériumait is, amelynek során a jelöltnek próbaprédikációt is kellett tartania. A szabályok itt nem szólnak a prédikációírás során megengedhető kompilációs gyakorlatról, de az biztos, hogy a vizsgaprédikációt írásban be kellett mutatni a püspöknek.¹⁸ A vizsga során a kirívó kihágásokat valószínűleg ilyenkor torolták meg, de a mindennapos lelkipásztori szolgálat során a vezető teológusok arra fektették a hangsúlyt, hogy a lelkész eredményesen hirdesse az igét, a szövegek összeállításának módja ebből a szempontból lényegtelen volt.¹⁹ A korban leginkább mértékadó Geleji-kánonok ilyen részletességgel nem térnek ki a prédikáció szerkezetét illetően, de bizonyos kiindulási támpontot adnak az elemzéshez, hiszen a XVII. században Geleji Katonai István által összeállított egyházi törvények egészen a XIX. század közepéig érvényben voltak.²⁰ Így például a 6. kánon előírta, hogy a lelkészek önállóan írják meg a prédikációkat, de a korábban bemutatottak alapján

15 Osterwald, 1784. 37. p.

16 Tóth, 1802. 127 p.

17 Tóth, 1802. 97. p.

18 Tóth, 1806. 19., 34., 37. p., Tóth, 1964. 10–11. p.

19 Németi, 1788. 563. p.

20 Zoványi, 1977. 214. p.

ez valószínűleg megengedte a másolást is és az idézést is. A 87. kánon az esperesek kötelességévé tette azt, hogy ellenőrizzék, a lelkészek becsületesen felkészültek-e az igehirdetésekre.²¹ Ennek megfelelően 1787-ben részletes útmutatást készítettek az egyházlátogatás módjáról, amely a gyülekezetben elhangzott prédikációk ellenőrzésével is foglalkozott. Ezek a kérdések alapvetően a hittételek betartásáról tudakozódtak, illetve arról, mennyire érthetően prédikál a lelkész. A szövegátemelés problémájával nem törődtek.²² Sőt, a Tiszántúli Egyházkerület 1762. évi rendelete alapján bevett gyakorlatnak számított az, amikor a prédikáció helyett csak katekizmust olvastak fel az istentiszteleten.²³

Érdekes, hogy 1816-ban a Tiszántúli Egyházkerületben mégis hoztak olyan határozatot, amely a szövegátemelést büntette. Ez a szabályozás nem a kompilációt ítélte el, hanem azt tiltotta meg, hogy a lelkészjelöltek mások prédikációit mondják el, mert azt csalásnak tekintették. Ebben az esetben nem a plágiumon volt a hangsúly, hanem a hanyag felkészülésen.²⁴ Ennek ellenére a prédikációk szövegszerkesztési gyakorlatában lassan mégis változás fedezhetünk fel, mert 1818-ban Fábán József, a Veszprémi Református Egyházmegye esperese egy önálló tanulmányban foglalkozott a plágium problémájával. Írásából kiderül, hogy a lelkészi kart ekkor már foglalkoztatta az a kérdés, mennyiben lehet plágiumnak tekinteni a szóban elhangzott prédikációkban található szövegátvételeket.²⁵

A katolikus prédikációs gyakorlat ebből a szempontból hasonló volt a reformátushoz. A szónokok sajátjuknak érezték mások műveit, lelkiismeret-furdalás nélkül vettek át oldalakat másoktól. Tudunk olyan papról, aki a XVIII–XIX. század fordulóján a sajátjaként tüntette fel Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) prédikációit.²⁶

A fentebbiek alapján látható, hogy a XVIII. században nem egységes a plágiumról alkotott korabeli vélemény, épp ezért figyelemre méltó, hogy 1796-ban Hódmezővásárhelyen azzal vádolták meg Lendvai János lelkészjelöltet, miszerint nem a saját prédikációját mondta el. A Békési Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve szerint az elhangzott igehirdetés szóról szóra megegye-

21 *Geleji Katona*, 1875. 3., 50–51. p.

22 Az esperesi visitációs ideához tartozó jegyzések A(nno) 1787. TtREL I.29.c. 13. Egyházmegyei gyűlés 1787–1861, nr. 1.

23 *Tóth*, 1964. 61–62. p.

24 *Barcsa*, 1908. 2. köt. 131–133. p.

25 *Fábán*, 1818. 3–24. p.

26 *Lukácsi*, 2008. 68. p.

zett egy másik prédikációval: „*Jollehet pedig a meg probaltatasokbol kitettzo tudomanyokra nézve a szent hivatalra elégségeseknek íteltettek hárman mindazonáltal közülük ezekben meg jegyeztettek. T. Lendvai János ö Kegyelme ebben, hogy a maga munkája helyett a másét mondotta el, három vagy negy jelen volt T. Atyafiak tanubizonyságok szerint, a kik nagyon állítottak, hogy nálok szóról szóra meg vagyon az a predikatzio a melyet el mondott. T. Sári Mihály és Beretz Péter Ö Kegyelmeiben, hogy nem az eleibe adott mod szerént tsináltak a Szent Apostolok letzkekbeli szavaitól a predikatziót, és a miket a leg egyenesebben kellett volna az azoknak valo predikatzioiban mutogatni, tsak melleleg hozták elő a mellyel magokat gyanusokká tettek. Ezen az okon a jelen lévő Tiszteletes Gyűléstől végeztetett, hogy a mostani uj academicusok és a kik ez után ebbe a T. Tractusba incorporalttanak, minden elsőbb három esztendeikben készített, s ekkleisákban elmondott predikatzioikat tartozzanak be mutatni a V. Tractus Tiszteletes Seniorának a mikor kívánja velek bé mutattatni.*”²⁷

A vitatott igehirdetést Lendvai az exmittálás során mondta el Hódmezővásárhelyen az esperes és a cenzúrázó bizottság előtt. A forrás alapján kijelenthetjük, hogy a jelölt nem törődött a prédikációírás nehézségeivel, hanem egy elérhető nyomtatott — esetleg kézíratos — prédikációt szerzett valahonnan, amelyet a sajátjaként adott elő. Úgy tűnik, szó sincs arról, hogy kompilációs technikával készítette volna el igemagyarázatát. Esetleg azon lehet elgondolkodni, vajon lemásolta-e a szöveget, vagy eredeti példányból olvasott fel. A dolgozat elején meghatározott fogalmak alapján tette abban az esetben plágium, ha a másolás ténylegesen megtörtént. Mivel a korban bevett gyakorlat volt mások prédikációinak sajátként való elmondása, a bírálók értékelését („...a másét mondotta el...”) nem szabad mai fogalmaink szerint megítélnünk. A fentebbi közgyűlési határozatból is kitűnik, hogy nem követett el olyan súlyos hibát, mert „a szent hivatalra elégségeseknek íteltették.” Amennyiben Lendvai még csak le sem írta a szöveget, akkor csak a XXI. századi jogértelmezés szerint lehet plágiumnak és szerzői jogot sértőnek tekinteni munkáját.

A fentebb bemutatottakból tudjuk, hogy a hazai szerzői jog még elég fejletlen volt ahhoz, hogy ez az eset komolyabb büntetést vonjon maga után. Mégis felmerül a kérdés, miért intették meg tettéért Lendvait. Ennek megválaszolásához azt kell megvizsgálnunk, megbüntettek-e más lelkipásztorokat helytelen prédikációik miatt.

27 A Békési Református Egyházmegye közgyűlése, Hódmezővásárhely, 1796. április 22. TtREL 1.29.a. 2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.

A jegyzőkönyv szövege szerint három-négy olyan atyafi kifogásolta az igehirdetést, akik jelen voltak az eseményen. Kis Bálint szentesi lelkipásztor leírásából tudjuk, hogy 1799-ben egy ehhez hasonló exmittálás során: „*sok szentesi és vásárhelyi Convocátusoknak jelen létekben*”²⁸ zajlott az esemény. Ezek szerint a hallgatóság hivatalos egyházi személyekből állt, vagyis Lendvai munkáját nagy valószínűséggel lelkészek kifogásolták. Figyelembe kell viszont azt vennünk, hogy Lendvait Vásárhelyen akarták papnak megválasztani (az esemény pedig pont ott zajlott), tehát a gyülekezet tagjai közül is sokan jelen lehettek. Az egyházmegye korabeli mindennapjaiból több olyan esetet ismerünk, amikor a lelkészek prédikációit kifogásolták. Feltűnő, hogy a panaszokat egytől-egyig gyülekezeti tagok fogalmazták meg, és nem a lelkészi kar. Ezek egyike sem mély homiletikai észrevétel közöl, hanem az egyháztagok gondolkodását tükrözi. Természetesen figyelembe kell azt vennünk, hogy nem minden problémáról, panaszról maradt fenn írásos említés, amely az általános következtetések levonását megnehezíti.

Szőnyi Pál szentesi lelkész esetében azt kifogásolták, hogy 1786-ban kiprédikálta az egyik haldokló asszonyt. Számunkra ez azért érdekes, mert a jegyzőkönyv szerint, egyszerű gyülekezeti tanúk vádolták Szőnyit: „...*mint ezt közönségesen vallják a Tanúk, hogy hallották*.”²⁹ 1803-ban a gyomai lelkipásztor Úri Sándor ellen az „*ott jelen volt öt külső előjárók*”³⁰ — vagyis nem lelkészek — hívták fel arra a figyelmet, hogy „*Úri Ő Kegyelme a Cathedráról Prédikáziójában sok heterodoxa opiniokat tanít*”,³¹ például: „*az Isten maga rontotta meg a 2dik parantsolatot, mikor az O T(estamen)tumban emberi formáb(an) néha megjelent és a Sátorban Kérubimokat tsináltatott*.”³² A vésztői prédikátor, Szőnyi Lajos ellen azért panaszkodtak, mert érthetetlenül motyogott: „*Mellben panaszkodtak h(ogy) szava a templomb(an) érthetetlen*.”³³ 1815-ben Szilágyi József makói lel-

28 Takács, 2001. 2. köt. 330. p.

29 A jegyzőkönyvet nemcsak a lelkésztárs, Szentmiklósi Sebők Sámuel, hanem a kurátor, a tanító és sok szentesi lakos is aláírta. Extractus Inquisitionis in Causa Reverendi Domini Pauli Szőnyi d. 28a Maii Anno 1788. TtREL I.29.i. 179. Szentes 1787–1865., Extractus Inquisitionis in Causa Reverendi Domini Pauli Szőnyi d. 28a Maii Anno 1788. Copia. TtREL I.29.i. 67. Hódmezővásárhely 1765–1841.

30 A Békési Református Egyházmegye közgyűlése Békésszentandrás, 1803. június 23. TtREL I.29.a. 2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.

31 Uo.

32 Uo.

33 Egyházlátogatás Vésztő, 1819. október 22. TtREL I.29.h. 1. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.

késről a gyülekezet tagjai azt nyilatkozták a vizitáció során, hogy „nem ... tetsző volna tanítása...”³⁴ de sajnos nem jegyezték le, mi nem tetszett nekik.

A felsorolt példákban látható, hogy a gyülekezeti életben fontos szerepet játszott a prédikáció, de komoly homiletikai ismeretek hiányában csak azok a problémák zavarták a hallgatóságot, amelyeket képzettségük, tájékozottságuk alapján észrevettek. Más prédikációjának elmondása vagy nem számított kihágásnak, vagy nem tűnt fel a hallgatóságnak. Ezek alapján a következőt állapíthatjuk meg: úgy tűnik, Lendvait azért fenyegették meg, mert a szokásoshoz képest nagyobb mértékben támaszkodott az elődök prédikációira. Tette valószínűleg a gyülekezeti tagoknak fel sem tűnt, de a lelkipásztortársak azonnal észrevették a csalást. Esetében nagy valószínűséggel teológiai eltévelyedés nem merült fel, mert sem az egyházlátogatások során,³⁵ sem az egyházmegyei gyűléseken nem említették ilyen ügy kapcsán a nevét.³⁶ Szerencsénkre maradtak fenn olyan források is, amelyek összefüggésbe hozhatóak életével, ezért a következőkben megpróbáljuk rekonstruálni a botrányos prédikáció által kavart vihart.

Először azt kell figyelembe vennünk, hogy Hódmezővásárhelyen ugyanebben az időben egy másik prédikáció is komoly problémákat okozott. Az éppen épülő második református templommal szemben egy Nepomuki Szent János szobor volt található, amelyet az egyik kálvinista lakos ittas állapotában megrongált.³⁷ A vármegyei hatóság vizsgálata során Lendvai lelkésztestvére, Bereczk Péter is gyanúba keveredett, mert az egyik tanú azt állította, hogy Bereczk egyik prédikációjában bálványimádásnak nevezte a szentek és a szobrok tiszteletét. Számunkra ez azért érdekes, mert a vallomás további részéből kiderül, hogy Bereczk saját kezűleg lemásolta a prédikációját és azt a gyülekezeti tagok között terjesztette: „...*melly praedicatióját írásban is tévén bizonyos vásárhelyi mester embernek által adta, a ki aztat nem csak maga olvasta, hanem másokkal is közölte, magam is latván nálla Bereczk Úr(na)k ezen praedicatióját.*”³⁸

34 Egyházlátogatás Makó, 1815. november 3. TtREL I.29.h. 1. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.

35 Egyházlátogatás Hódmezővásárhely, 1796. november 16. és 1798. január 14. TtREL I.29.h. 1. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.

36 TtREL I.29.a. 2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.

37 *Szeremlei*, 1. köt. 1927. 324. p. és 2. köt. 1938. 59–61 p.

38 Nepomuki Szent János szobrának megrongálásával kapcsolatos tanúkihallgatások jegyzőkönyve, 1798. szeptember 3. MNL CsML — SzL IV.3.b 34. doboz, Iratok 1798 nr. 19.

Ezek szerint a vallásgyakorlás mindennapjai során az igehirdetés olyan szinten felkelthette a lakosság figyelmét, hogy kéziratok másolatban terjesztették az egymás között. Vajon Lendvai prédikációit is ilyen érdeklődés kísérte?

Az életrajzi lexikonok³⁹ nem ismerik Lendvai személyét, és Vásárhely történetével foglalkozó munkák is mindössze annyit említenek, hogy az egyházmegye ellenezte Lendvai lelkészi kinevezését,⁴⁰ de a vásárhelyi református egyház protokollumában megtalálható életrajza. Lendvai János Cegléden született 1765-ben. Kecskeméten és Debrecenben tanult, és a debreceni kollégium elvégzése után Püspökladányban lett tanító. Ezután Jénában és Erlangenben folytatta tanulmányait, amelynek befejeztével 1796-ban meghívták Vásárhelyre lelkésznek. Annak ellenére, hogy állandó lelkészként való beiktatását az egyházmegye sokáig ellenezte, a gyülekezet ragaszkodott hozzá, és az 1800-as évek elején már egyházmegyei funkciókat is betöltött, mert tanácsbírói és pénztárnoki tisztségekbe került. 1811-ben halt meg Hódmezővásárhelyen. A feljegyzések és a lexikonok alapján nyomtatott prédikációt nem adott ki, kéziratban maradt igehirdetéseiről nincs adatunk.⁴¹

Mivel Lendvainak nem maradtak fenn prédikációi, nincs arra lehetőségünk, hogy filológiai elemzéssel döntsük el, vajon tényleg plagizált-e vagy sem. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a hódmezővásárhelyi református gyülekezetben felmerült plágiumvád hogyan alakította a szövegek hivatkozás nélküli másolásáról alkotott közvéleményt. A rendelkezésünkre álló források alapján lehetőségünk van a helyi kálvinista gyülekezet, az egyházmegye és a város véleményét elemeznünk.

Fontos figyelembe vennünk, hogy a XVIII. századi paraszti műveltség még erősen a szóbeliségen alapult. Az olvasás a paraszti világban gyakran az imádkozás szinonimáját jelentette, amelyből az következik, hogy bonyolultabb írott szövegeket csak kevesen tudtak megérteni. Rendszeresen előfordultak olyan esetek is, amikor a település vezetőiről kiderült, hogy alig birkóztak meg a betűvetés tudományával: Csongrádon például 1778-ban a város adószedője nem tudott írni. 1760-ban Hódmezővásárhelyen a főbíró, csak keresztet tudott tenni az iratokra,

39 Vö.: Zoványi, 1977., Szinnyi, 1980–1981.

40 Szeremlei, 1927. 1. köt. 261 p. és 2. köt. 58. p.

41 Szeremlei, 1938. 2. köt. 58. p. A békési egyházmegye közgyűlése Köröstarcsa, 1810. április 25. TtREL I.29.a. 2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829. A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban, a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, az OSZK Kézirattárában és az MTA Könyvtárának Kézirattárában nem található semmilyen kézírata.

és az 1790-es években készült vagyoni összeírások aláírásai között a városi esküdtek többször csak vonást tettek a nevük mellé.⁴² Ennek ellenére a református gyülekezet műveltségi viszonyai nem tekinthetők rossznak, amelyeket az alábbi adatok támasztanak alá: 1796. január 6-án „*Az Sz. Ekklésia könyveinek rendbe vetele, és azoknak bizonyos regestrumba való tartása el végeztetett.*”⁴³ Ez az adat azért érdekes, mert a városban működő régi református gimnázium könyvtárán kívül egy másik könyvgyűjtemény létezését bizonyítja. Egy önálló kis bibliotéka fennállása egybecseng Imre Mihálynak azzal a megfigyelésével, hogy a XVIII–XIX. század fordulójára létrejött Vásárhelyen egy parasztpolgári réteg, amely egy formálódó értelmiségi csoport alapját képezte.⁴⁴ Ráadásul a gimnázium jegyzőkönyve szerint az 1790-es években az iskolai könyvtár évente újabb kötetekkel gyarapodott,⁴⁵ és 1792-ben Sári Szabó János helyi könyvkötő egész jelentős könyvkereskedést működtetett. Nyilván a helyi igényekhez igazodva olyan műveket forgalmazott, amelyekre kereslet volt: könyvjegyzéke tanúsága szerint három felekezet kegyességi műveit árulta, amelyek között a kálvinista művek voltak többségben (33 cím), míg a katolikus kiadványok 17 tételből álltak, az evangélikusok 14 tételből.⁴⁶ Egy állandó helyi könyvkötő működését az is elősegíthette, hogy Szőnyi Benjámin már az 1780-as években könyvelőfizetésre buzdította fiát és lelkészársát.⁴⁷ Mindezek figyelembevételével most már meg tudjuk vizsgálni, hogyan reagált a helyi református gyülekezet a plágiumvádra.

Lendvai vásárhelyi működését azok a források mutatják be legjobban, amelyek a helybeli gyülekezetben készültek. Ezek a presbiteri jegyzőkönyvben találhatóak, ahol a meghívásával és beiktatásával kapcsolatos feljegyzések maradtak fenn. Megmaradt néhány levele is, amelyek szintén a meghívásával foglalkoznak, illetve Polgári Mihály — szintén vásárhelyi lelkész — 1812 körül Lendvai életéről írt munkája. A városi becsűjegyzőkönyvben megtalálható Lendvai halálakor készült vagyoniösszeírás is, amely kiegészíti az egyházi levéltárban lévő információkat. 1797-ben léptek életbe a helybeli gimnázium új rendszabályai, amelyek

42 Tóth, 1996. 80–82., 87–90. p. Református egyház szénájának összeírása, 1795. február 6. MNL CsML — HL IV.1001.h 1. köt. Becsűjegyzőkönyv 1794–1818. július 10.

43 HÓRGyL Presbiteri jegyzőkönyv 1795–1806. 8. p.

44 Földesi–Imre–Varsányi, 1990. 36. p.

45 Zvara, 2012. 79–86. p.

46 A Hód Mező Vásárhelyi érdemes könyvkötő Sári Sz(abó) János úr könyves boltjáb(an) találhatóan illetően könyvek. MNL OL C 60 1793. F. 3. Könyvkiadók, nyomdák és könyvkereskedések ügyei, fol. 47r–48v. (83. csomó)

47 Imre, 1984. 665. p.

szintén tartalmaznak érdekes részinformációkat a vásárhelyi igehirdetési gyakorlatról. Feltételelesen az elemzéshez felhasználható még a Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárában található kézirat is, amely a lelkézszenveléssel foglalkozik, de nem bizonyítható, hogy Lendvai botránya miatt állították össze azt.

Lendvainak két olyan levelét ismerjük, amelyek a lelkipásztori hivatal elfogadásával kapcsolatosak. Mindkettőt Lendvai írta a vásárhelyi református egyháznak. Az elsőt 1796. február 16-án keltezte, amelyben azt tudakolta meg, hogy szükséges-e beköszönő prédikációval készülnie: *„A midőn alázatossan tisztelem kedves hozzá tartozóival együtt T. Nagy Jó Uramat, kérem egyszersmind szeretettel méltoztassék meg izenni, v. az Úr Bodacz Uram által meg iratni, hogy szükség léssen-é ennékem bé köszöntő Prédikázióra készülnöm vay nem?”*⁴⁸

Úgy gondolom, ez elég furcsa kérdés, mert ebben az esetben élete első lelkészi meghívásáról volt szó, amelyre a jelöltek alaposan fel szoktak készülni. Ráadásul a Dél-Alföld legnagyobb gyülekezete hívta meg, amely igen nagy megtiszteltetés lehetett egy fiatalember számára. Elképzelhető, hogy tartott az önálló prédikáció megírásától, bár a beköszönő igehirdetés nem azonos az exmissió során elhangzó próbaprédikációval.

A második levelet 1796. február 29-én írta, amelyben arról tudósította a hódmezővásárhelyieket, hogy készül a hivatal betöltésére és szeretne minél előbb az exmissión is túllenni. Sajnos ebből a levélből sem derül ki, mi volt a próba-igehirdetés textusa: *„...szeretettel ki-kérem, hogy az érettem küldendő alkalmatosságok... 16a Martii leg alább az estvéli órán itt légyenek, hogy így a meghatározott terminusra t(udni) i(l)lik Virág Vasárnapjára oda érven személyesen tisztelhessem az Erdemes Elöl-Járo Urakat, melly annyival inkább szükséges léssen, hogy így még azon Héten a Papi Hivatal folytatására a V. Tractus Erdemes Seniora által meg-kivántató Exmissio is meg-eshessen.”*⁴⁹

A presbiteri jegyzőkönyvek bejegyzéseiből megállapítható, hogy a helyi református egyház helyi-közel tudomásul vette azt, hogy 1796-ban az egyházmegye nem engedte meg Lendvai állandó lelkészként való beiktatását, amelynek értelmében csak segédlelkészi funkciót tölthetett be. Az iratok tanúsága szerint a botrányos prédikáció 1796. április 22-én hangzott el,⁵⁰ de az egyházmegyei gyű-

48 Lendvai János levele a hódmezővásárhelyi református egyháznak, Nagykőrös, 1796. február 16. HÓRGyL Levelek 2. csomó nr. 97.

49 Lendvai János levele a hódmezővásárhelyi református egyháznak, Cegléd, 1796. február 29. Uo. nr. 77.

50 A Békési Református Egyházmegye közgyűlése, Hódmezővásárhely, 1796. április 22. TtREL 1.29.a. 2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.

lés által elhangzott vádak egyáltalán nem kerültek be a vásárhelyi jegyzőkönyvbe, mert 1796. február 8-án még arról döntöttek, hogy „*Tiszt Lendvai János Úr egyenessen suplensi hivatalra hivattassék.*”⁵¹ A következő bejegyzés 1796. december 11-én készült, amikor csak annyit említenek, hogy „*az most supplensi és kápláni hivatalt viselő két ifjú Tiszt(eletes) Urak [Lendvai és Bereczk], rendess predikatori hivatalra meg-marasztván...*”⁵² Ezt követően sem a jegyzőkönyvekben, sem az egyházkormányzati iratokban nem találunk adatot arról, hogyan ítéltek meg Lendvait a gyülekezetben, miközben lelkésztársa, Bereczk Péter több konfliktusba is keveredett. 1797-ben a francia forradalom eszméinek támogatása miatt került gyanúba,⁵³ 1803. november 19-én saját gyülekezete jelentette ki róla, hogy „*Tiszt Bereczk Péter Urat ez predikatori további szolgálatra éppen érdemtelenné téstik.*”⁵⁴ Elgondolkodtató dolog, hogy 1820-ban Igmándi Mihály lelkész a vásárhelyi gyülekezet asszonyaival paráználkodott, káromkodott és egy gyülekezeti tagot lehugyozott,⁵⁵ mégis az egyháztagok azt írták, hogy „*mi ugyan a mi megnevezett tiszteletesünkre semmit sem tudunk olyat mely által köztünk valamely botránkozást okozott volna.*”⁵⁶ Bereczk és Igmándi példája azt mutatja, hogy a gyülekezet csak akkor fordult a lelkésze ellen, ha az komoly kihágásai mellett egyben népszerűtlen is volt a közösségben. Ezért lehetséges az, hogy a gyanús filozófiai eszmék hangoztatása sokkal jobban zavarta az egyházfikat, mint a parázناسág. Felmerül a kérdés, hogy Lendvai plágiumügye ezek alapján egyáltalán érdekelte-e a gyülekezetet.

A vásárhelyi gimnázium 1797. évi törvénye előírta a diákok számára, hogy az istentiszteletek prédikációira figyeljenek, mert azokat kikérdezték tőlük.⁵⁷ Nem tudjuk, hogy diákok jelen voltak-e Lendvai lelkészi vizsgáján, de maga a rendelkezés arra enged következtetni, hogy az igehirdetést komolyan figyelték, nem kizárható, hogy éppen tógás diákoknak tűnt fel a plágium. Mivel ezt forrással

51 HÓRGyL Presbiteri jegyzőkönyv 1795–1806. 10. p.

52 Uo. 17. p.

53 Imre, 1984. 678. p.

54 HÓRGyL Presbiteri jegyzőkönyv 1795–1806. 55. p.

55 Juhász István esperes levele a hódmezővásárhelyi gyülekezetnek, Öcsöd, 1821. február 10. TtREL I.29.i. 67. Hódmezővásárhely 1765–1841. nr. 140. és Szeremlei, 1927. 1. köt. 286. p.

56 Hódmezővásárhelyi gyülekezet levele a Békési Egyházmegyéhez, Hódmezővásárhely, 1820. július 8. TtREL I.29.i. 67. Hódmezővásárhely 1765–1841. nr. 127.

57 Futó, 1897. 299. p.

igazolni nem tudjuk, nézzük meg, milyen további adatok állnak még a rendelkezésünkre.

Hódmezővásárhely mezőváros tanácsa jogosult volt arra, hogy a lakosság vagyoni káresetében eljárjon, illetve hagyatéki ügyeket intézzon el. Lendvai János lelkésszel két esetben foglalkozott a tanács: először 1802-ben a szőlőjében történt káreset miatt, majd 1814-ben halála után összeírták vagyonát.⁵⁸ Az iratok gazdasági jellege miatt nem lehet elvárni, hogy részletes információkat szolgáltatssanak Lendvai műveltségi viszonyairól, de az megállapítható belőlük, hogy a néhai tiszteletes hagyatéki leltára semmilyen könyvtárat vagy kéziratgyűjteményt nem tartalmazott. Ez persze nem jelenti azt, hogy egy külföldet megjárta lelkész nem rendelkezett a prédikációk elkészítéséhez szükséges könyvtárral, de elképzelhető, hogy az összeírók a könyveit nem tartották túl értékesnek. Ebből nagyon óvatosan arra is következtethetünk, hogy Szőnyi Benjáminhoz képest nem volt igényes olvasó, és hajlamos lehetett a szövegmásolásra.

Polgári Mihály a presbiteri jegyzőkönyvben több vásárhelyi lelkész életrajzát megírta. A kötet valószínűleg Polgári Hódmezővásárhelyre kerülése (1812)⁵⁹ után készülhetett, de mindenesetre olyan személyektől gyűjtötte össze a szerző az adatokat, akik Lendvait még személyesen ismerték. Ebben a szövegben egy rövid utalás van arra, hogy Lendvai szónoklata kifogásolható volt 1796-ban, de a gyülekezet nagyon szerette őt és ragaszkodott hozzá, amelynek eredményeként később az esperes is hozzájárult Lendvai állandósításához.⁶⁰

Végül meg kell említeni azt a kéziratot, amely ma a Bethlen Gábor Református Gimnázium könyvtárában található és a lelkészszenteléssel foglalkozik.⁶¹ A kézirat szövege datálatlan, de feltételezhető, hogy 1807 körül keletkezett, mert felsorolja a görög nyelvű Újtestamentum-kiadásokat és ebben az utolsó tétel az 1803–1807 között Lipcsében nyomtatott Szentírás.⁶² Mivel időben igen közel van a Lendvai beiktatása során felmerült botrányhoz, érdemes megvizsgálni tartalmaz-e valamit a prédikációk készítésének módjáról. A kézirat összesen 23 pontban tárgyalja a lelkészi vizsga menetét, de a 20. kérdés hiányzik belőle és a 21-et

58 Lendvai János káreset, 1802. augusztus 20. és Lendvai János hagyatéki leltára, 1814. március 16. MNL CsML–HL IV.1001.h. 1. köt. Becsűjegyzőkönyv 1794–1818. július 10.

59 *Szeremlei*, 1938. 2. köt. 59–60. p.

60 HÖRGyL Presbiteri jegyzőkönyv 1757–1795. 173. p.

61 BGRG F Q 45

62 „Végre a *Griesbaché*, a mely leg pompásabb 1803tól fogva 1807ig jött ki *Lipsiában*), 2 volumenben” BGRG F Q 45.

megválaszolatlanul hagyták. Az egyes pontok részletesen tárgyalják a református hitvallások tartalmát, és a vallás fogalmának meghatározását, de prédikáció szerkesztésével nem foglalkoznak. Sajnos nem bizonyítható, hogy ez a kézirat a XIX. század elején már a könyvtár tulajdonában volt, mert a kötetben semmilyen tulajdonosi jegy nem utal erre, és a gimnáziumnak nem maradt fenn XIX. század elején készült katalógusa. Csak feltételezni tudjuk, hogy már keletkezésekor Vásárhelyen lehetett, talán azért, mert valamelyik lelkész, esetleg valamelyik gyülekezeti tag, tiszttában akart lenni a követelményekkel.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy a város társadalma hogyan reagált Lendvai plágiumügyére. A fennmaradt források a tehetősebb parasztgazdáknak, a városi tanácsnak és az uradalom tisztjeinek álláspontját tükrözik. Lényeges arra felhívni a figyelmet, hogy 1792-ben már olyan olvasóközönség létezett Vásárhelyen, amelynek tagjai nemcsak a református gyülekezetből kerültek ki, hanem a katolikus és evangélikus felekezetekből is. Ezt azért jelenthetjük ki, mert a fentebb már említett Sáray Szabó János a reformátuson kívül magyar, német és szlovák nyelvű katolikus és evangélikus kegyességi műveket is árult.⁶³ Sőt! A XVIII. század végén néhány tehetősebb parasztgazda végrendeletében könyveiről is rendelkezett, amely azt mutatja, hogy az alfabetizáció lassan kezdett beszivárogni az alsóbb társadalmi rétegekbe is.⁶⁴ 1817-ben például a reformáció 300 éves ünnepségére megjelent kiadványt Vásárhelyről nemcsak lelkészek, hanem a város tisztviselői és egyéb polgárai is előfizették.⁶⁵

Legkevesebb forrásunk a paraszti társadalomból maradt ránk. A Hódmezővásárhellyel szomszédos Szentesen a XVIII. század közepe óta vezették az úgynevezett Petrák-krónikát, amely a paraszti írásbeliség tipikus példája. Ennek különlegessége, hogy a város lakosai egymástól függetlenül több példányban is másolták és továbbírták ezt a művet.⁶⁶ Vásárhelyen ilyen jellegű dokumentum csak egy maradt fenn, de ez műfaját tekintve nem krónika volt, hanem napló. Csak a családtagok tettek hozzá egy-két utólagos megjegyzést, de a szerző halálával lezárult a dokumentum vezetése. Ez nem más, mint Hódi Mihály (1757–180?) vásárhelyi parasztgazda naplója, amely a XVIII–XIX. század fordulóján készült és családtörténeti bejegyzéseket tartalmaz. Az egyházat érintő kérdésekről nincs

63 Lásd 46. lábjegyzet.

64 Imre, 1984. 645. p., Vö.: *Tárkány Szűcs*, 1961. 198., 385. p.

65 Például: Dövény József földmérő, Kaszap Mihály ügyész, Kovács Márton táblabíró, Szűcs Pál jegyző. *Glatz-Márton*, 1818. 38–39. p.

66 *Takács*, 1997. 43–58. p.

benne szó. Vizsgált korszakunk után csak száz évvel később ismerünk olyan — földműves által készített — naplót, amely az egyházi élettel kapcsolatos.⁶⁷ Van-
nak ugyan a XIX. század elején készült gazdasági feljegyzések, de ezek csak
állatösszeírásokat, szolgabérekert tartalmaznak.⁶⁸

A mezővárosokban élő nemesek tipikus sorsát mutatja az, hogy a vásárhelyi
nemesség jegyzőkönyve szerint egy bizonyos Sáráy Szabó János a helyi nemes-
ség főhadnagya volt 1798-ban.⁶⁹ Mivel a szakirodalom több Sáráy Szabó család-
nevű nemesi származású könyvkötőt is ismer a XIX. század elején, ezért nagyon
is elképzelhető, hogy az 1792-ben könyvkötőként dolgozó Sáráy Szabó János
azonos a hat évvel később főhadnaggyá választottal.⁷⁰ Ez azt jelenti, hogy egy
nemesi származású iparos foglalkozott a városban könyvkereskedelemmel. Nem
tudjuk, vásárlói között voltak-e helybeli nemesek, de azt tudjuk, hogy 1805-ben
a háborús helyzet miatt röpiratokat terjesztettek közöttük: „*Osztozassa tehát Ke-
gyelmed ezen nyomtatványokat a helyben lévő nemesi társainak.*”⁷¹ Sajnos sem a
paraszság, sem a nemesség esetében nem sikerült olyan adatot találnunk, amely
Lendvai ügyével kapcsolatba hozható lett volna.

A városban viszont már kialakult egy csoport, amelyik nem lelkészekből állt,
mégis jelentek meg nyomtatásban publikációik. Berei Farkas Andrásnak (1770–
1832) az 1808. évi tűzvészről írt *Kis Trója pusztulása* című elbeszélő költeményét
a vásárhelyi tanács rendelte meg. A Bars vármegyéből származó Vörös Mihály
(1758–1830) nemességét Csongrád megyében is kihirdették 1772-ben. 1807-ben
jelent meg Szegeden a műve: *Bajonokok Vég-Gyula várában*, amely egyfajta
népeposz, hősi ének, és a XVI. századi harcokról szól. Abai Nagy Ferenc (1777–
1846) ügyvéd a *Tudományos Gyűjteményben* publikált 1819-ben Vásárhely föld-
rajzáról és történetéről.⁷² Sajnos ezen munkák egyike sem tartalmaz Lendvaival
kapcsolatos megjegyzéseket. Nézzük meg most a városi tanács álláspontját!

Tudjuk, hogy a XVIII. században a mezővárosi önkormányzat a kálvinista te-
lepüléseken az egyház feletti világi hatalmat gyakorolta: meghívta és elbocsátotta
a lelkészeit, miközben a legtöbb magyarországi nagybirtokon a kegyúri jogot az

67 Szent, 2008. 318., 482., 490. p.

68 Farkas, 1974. 70–80. p.

69 MNL CsML–HL IV.1007. 1. köt. Jegyzőkönyv 1794–1844. 14. p.

70 Józsné Halász, 1999. 364. p., J. Halász, 2002. 116., 117. p.

71 Berzeviczy Pál levele Pap Istvánnak, a hódmezővásárhelyi nemesség hadnagjának, Szegvár,
1805. december 8. CsML–HL IV.1007. 3. doboz Iratok 1796–1854.

72 Szigeti, 2003. 24–28. p.

uradalom kormányzati szervei gyakorolták. Ezzel ellentétben a katolikus mezőváros vezetése nem szólhatott bele az egyházi ügyekbe.⁷³ Vásárhelyen a XVIII. század végére a türelmi rendelet hatására és az 1791. évi 26. törvény alapján a református gyülekezet viszonylagos függetlenséget élvezett a földesúrtól.⁷⁴ Mégis gyakran a birtokkormányzat döntött egyházi ügyekben is: a Magyar Királyságban lévő nagybirtokokon élő papok elleni panaszokat gyakran a birtokkormányzat szervei vizsgálták ki.⁷⁵ Szőnyi Benjámin próbált is élni ezzel: az 1790-es években a városi tanács el akarta őt bocsátani, ezért Szőnyi nemcsak az egyházi vezetőkhez folyamodott segítségért, hanem az úriszékhez is. Esetében a vásárhelyi úriszék nem tartotta magát illetékesnek az ügyben.⁷⁶ 1821-ben Szentesen néhány egyháztagot megintett az esperes, mert nem fizették meg az egyházi adót és évek óta megtagadták az úrvacsorát. Ezek a kihágások az egyházból való kizárásukat jelentették, amelyek a földesurat feljogosították arra, hogy őket Szentestről elül-dözze.⁷⁷ Mivel Szentés is Károlyi birtoknak számított⁷⁸ ez a példa jól mutatja, hogy — ugyan nem lelkészek esetében — a földesúr még a XIX. században is ítélkezett egyházi ügyekben.

Hódmezővásárhelyen a városi tanács által vizsgált kihágások gyakran az uradalmi tisztek asztalára kerültek. Amennyiben a vásárhelyi tanács foglalkozott Lendvai ügyével, úgy annak a város iratai között kell lennie. Ebben az időszakban Hódmezővásárhelyen a tanács egyetlen egy protokollumot vezetett, és külön kezelték az egyes ügyekhez tartozó iratokat. Az uradalmi tisztek vezették az úgynevezett hirdetési jegyzőkönyvet, amely szintén a város mindennapi életéről tájékoztat.⁷⁹

A forrásokból a következő kép rajzolódik ki. 1796-ban és 1797-ben a városi tanács egyáltalán nem foglalkozott olyan ügygel, amelyik a református egyházzal, vagy Lendvaival kapcsolatba hozható lett volna. 1794-ben és 1795-ben is csak a református egyház vagyoni ügyeit vizsgálta, ekkor az eklézsia szénájáról

73 Benda, 1986. 301–306. p., Kállay, 1980. 49., 52., 220. p.

74 Szeremlei, 1927. 1. köt. 261. p. és 1938. 2. köt. 38–39.

75 Kállay, 1980. 226–227. p.

76 Imre, 1984. 666. p.

77 Juhász István esperes levele Kis Bálint szentesi lelkésznek, Öcsöd, 1821. május 28. SzNREL 1.375.b.

78 Sima, 1914. 333–334., 338., 362., 378. p.

79 Kruzslícz, 1994. 25. p.

és marháiról rendelkeztek.⁸⁰ Az uradalom tisztjei szintén nem tartották fontosnak, hogy a köznép számára Lendvaival kapcsolatban bármilyen információt is közlétegyenek.⁸¹ Ezek után röviden meg kell vizsgálnunk, hogy a Károlyi-család birtokigazgatását egyáltalán érdekelte-e Lendvai ügye.

A Károlyi-család hatalmas, egybefüggő birtokokat alakított ki az Alföldön, amely Nagykarolytól egészen Hódmezővásárhelyig terjedt. 1796-ban a birtokigazgatás jól kiépített, centralizált rendszerben működött. A legfőbb igazgatási szerv a Titoknoki Hivatal volt, amelyben a végső döntéseket a földesúr vagy a titoknok hozta meg. A Titoknoki Hivatalnak volt alárendelve a Gazdasági és Jogügyi Főigazgatóság. A főigazgatóság kormányozta a felügyelőségeket, és a felügyelőségek alá tartoztak az egyes uradalmak.⁸² Hódmezővásárhely az úgynevezett Csongrád-vásárhelyi uradalomhoz tartozott. A Károlyi-család feje ekkor özv. gr. Károlyi Antalné br. Harrucken Jozefa volt.⁸³

Nyilvánvaló, hogy a földesúr érdeke az volt, minél több jövedelemre tegyen szert a birtokain. Ennek érdekében azokra az ügyekre koncentrált, amelyek a minél gördülékenyebb termelést segítették elő. Hódmezővásárhely története jól mutatja ezt a folyamatot. Az úrbéri rendezést követően a Károlyiak legfőbb gondja az úrbéri szolgáltatások behajtása volt, amely Vásárhelyen gyakran nehézségekbe ütközött. Az 1790-es években is rendszeresen voltak mozgolódások az uraság rendelkezései ellen, ezért a Károlyiak a városi tanácsot szövetségesüknek tekintették, és igyekeztek egymást kölcsönösen segíteni.⁸⁴ A szakirodalom részletesen tárgyalja azokat az ügyeket, amelyek ekkor a településen zajlottak, ezért közülük csak egyetlen egyet szükséges kiemelni. A földesúr általában a papok számára jobbágyföldet adományozott, amely után járó szolgáltatásokat gyakran elengedték. A hódmezővásárhelyi református egyház és a Károlyi-család között éppen a vizsgált időszakunkban zajlott egy küzdelem, amelynek során az egyház a bővülő lelkészi kar — köztük Lendvai — számára újabb földeket szeretett volna szerezni az uraságtól.⁸⁵

80 MNL CsML–HL IV.1001.a 4. köt. Protochollum Judiciale 1794–1802. 53., 96. p.

81 MNL CsML–HL IV.1001.d 1. köt. Hirdetőjegyzőkönyv 1775. március–1799. december 28.

82 Kállay, 1980. 24. p.

83 Éble, 1911. 2. köt. 7–50. p., Herczeg, 1980. A vásárhelyi uradalom tisztjeinek névsora: MNL OL P 397 IV. 178. köt. 3.a tétel Összes uradalmakra vonatkozó iratok, Összes uradalmakra vonatkozó conventiók 1796.

84 Rákos, 1984. 529–530. p., Kovács, 1974., Kovács, 1977., Kovács, 1979.

85 Szeremlei, 2. köt. 1938. 46. p.

A Csongrád-vásárhelyi uradalom és a fentebb említett központi birtokigazgatási szervek irataiból az állapítható meg, hogy a mindennapi vallási élet dolgaival nem foglalkozott az uraság. Lendvai ügye egyetlen igazgatási szerv iratanyagában sem jelent meg. Igaz, hogy nem maradt meg az uradalmi tiszttartónak, Schné Lászlónak az özvegy grófné számára küldött beszámolóik mindegyike, de ha valaha is említette Schné az esetet, az komoly érdeklődést nem válthatott ki.⁸⁶ Ezt a megállapítást alátámasztja az is, hogy a Gazdasági és Jogügyi Főigazgatóság korabeli mutatókönyvében sem Lendvai neve, sem a hódmezővásárhelyi református egyház nem szerepel.⁸⁷

A magyarországi nagybirtokok igazgatási rendszerében a földesúr általában vigyázott arra, hogy vallásán lévő tiszteket nevezzen ki, sőt a tiszttartótól megkövetelte, hogy az uradalom alkalmazottainak vallásos életét is felügyelje.⁸⁸ A hódmezővásárhelyi uradalom tisztjei hű katolikusak voltak, amelyet jól mutat az, hogy Szveteney Antal inspektor felesége 1796-ban azt kérte gróf Károlyi Antalnétól, hogy járjon közbe egyik rokonuk, egy bizonyos Tarkó Albert esztergomi kanonokká történő kinevezésében.⁸⁹ Ezek alapján valószínű, hogy a református egyház belső vitája nem érdekelte az uradalmi tiszteket.

Érdeemes végül megvizsgálunk, hogy a helyi református egyház, a város és az uradalom után milyen hatást gyakorolt Lendvai plágiumügye a Békési Református Egyházban.

Szerencsénkre a kortárs szentesi lelkész, Kis Bálint visszaemlékezéseiből pontosan tudjuk, hogyan zajlott a Békési Református Egyházmegyében a lelkészi vizsga. Kis Bálint Lendvai után néhány évvel később 1799-ben lett szentesi lelképásztor, ezért leírása teljesen hitelesnek tekinthető. Ebből megtudjuk, hogy az esemény során a lelkészjelöltnek egy előre megadott alapigére kellett egy prédikációt készíteni, majd ezt követően teológiai tárgyakból kellett vizsgáznia. Amennyiben ez sikeres volt, úgy a prédikátori diplomáját az egyházkerület püspöke állította ki a számára. „Az *Exmittáltatásom Vásárhelyen ment végbe Jul.*

86 Schné fennmaradt leveleinek jelentős hányada csak protokolláris jellegű, amelyekben a Károlyi család vezetőjét köszöntötte újév, születésnap és névnap alkalmából. Ezeket témánk szempontjából felesleges felsorolni. 1796-ban a birtokigazgatással a következő dokumentumok foglalkoznak: Schné László levele gróf Károlyi Antalnénak, Hódmezővásárhely, 1796. július 23. és 1796. szeptember 19. MNL OL P 407 5. doboz nr. 742., 781.

87 MNL OL P 406 245. köt. 1796.

88 Kállay, 1980. 108–109. p.

89 Szveteney Antalné levele gr. Károlyi Antalnénak, Hódmezővásárhely, 1796. december 16. MNL OL P 398 nr. 74073.

16-dikán sok szentesi és vásárhelyi Convocátusoknak jelen léteben, dél előtt 8 órától fogva 12-ig a régi Consistoriális házban. Elsőben felolvastam amaz előre kihagyott Textusról, melyly vagyon Tsel. 20.28 készült Prédikátiómat. — Azután kezdődött a Censura, melyly helybe hagyadván, a Papi hivatalra ki botsátódtam 's fel esketődtem. Curátor Lakos János a vejénél Notarius Balog Ferentznél ebédet adott, melyly került az Ekkleziának 13 Frt-jába. a Papók Diarumainn kívül. Haza jövénn Szentesre, ismét meghívódtam rendes Prédikátornak 's ajánlottam magamat. — Még ebben az Esztendőben, az Octoberi vásárkor be mentem Debretzenbe a Consecratióra, ama víg kedvű, nyájas társalkodású Eskütt Vetseri Istvánnal, a Consecratió de a superintendens Vetsei Sámuel, a köszvénybe nyűglődvénn, a következett Lőrintzi vásárra halasztódott, a mikor az végbe is vitetett és a szokott Papi Diploma, vagy Formáta ki adódott. Gen. Notarius T. Benedek Mihály által.”⁹⁰

Az exmittálás során máskor is követtek el kihágásokat a jelöltek. 1798-ban az ágyai prédikátori hivatalra meghívott Téglási János nem jelent meg az esperes által megadott időben Szentesen. Helyette csak egy hónappal később érkezett meg, de a jegyzőkönyv tanúsága szerint késlekedése miatt nem büntették meg, és ő is megfelelt a vizsgálaton.⁹¹

Nem érdektelen megjegyezni hogy Kis Bálint 30 évvel később írt önéletrajzában prédikációírási gyakorlatának bemutatásakor külön kiemelte azt, hogy az igehirdetéseit maga készítette, bár felhasználta más szerzők műveit is. „Prédikázióimat és más hivatalos mondani valókat leginkább magam készítettem, a mások munkáiból a nekem jobbaknak tetsző részeket ki szedegettem, a töllem kigondoltakkal rendbe szedtem úgy irtam le szokott stylusommal, melylybe a Világosság, a jó rend, a rövidség kedvesebb volt előttem, — a mesterséges szószaporításnál, a természetes egyűgyű beszédnek követése, a tettető declamálásnál,”⁹²

Úgy tűnik a vásárhelyi gyülekezethez képest az egyházmegyében nagyobb hullámokat vert Lendvai plágiumügye, mert 1796-ot követően több utalást is találunk arra, hogy a lelkipásztorok igehirdetéseit szigorúan ellenőrizni kell, és azokat saját maguknak kell írniuk. Az egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvében 1796 előtt nem található olyan eset, amelyik az igehirdetések forrásának ellenőrzésével

90 Takács, 2001. 2. köt. 330. p. (<http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/image2/330.htm>, a letöltés időpontja: 2013. december)

91 Egyházmegyei közgyűlés, Vésztő, 1798. február 21–22. TtREL I.29.a. 2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.

92 Kis, 1992a. 390. p.

foglalkozik, 1796 után viszont igen. 1805-ben Köröstarcsán az újonnan felszentelendő lelkészek prédikációinak szigorú ellenőrzését rendelték el, különösen nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy az ígehirdetés forrásszövegeit kiderítsék. A rendelkezés igen szigorú volt, mert nemcsak a templomi prédikációkat, de a halotti búcsúztatókat és a katekizációkat is bekérték ellenőrzésre. A jegyzőkönyv szűkszavúságából ugyan nem derül ki, erre miért volt szükség. Elképzelhető, hogy a gyanús szellemi áramlatok terjedését akarták így ellenőrizni, de az is, hogy a hanyag prédikátorokat rákényszerítsék önálló ígehirdetések készítésére. Fontos azt is megjegyezni, hogy a prédikációk ellenőrzésének gyakorlata nem köthető egy espereshez, mert Lendvai ügyét még Szentmiklósi Sebők Sámuel vezetésével vizsgálták, míg a köröstarcsai határozatot az új esperes, Kúti Ádám hivatalba lépése után hét évvel történt.⁹³

„Az újj T. Prédikátorok három esztendőig intensive minden az alatt el mondott prédikáziókat, ugy catechizatiókat, s halotti tanításaitak szépen le-írva T. Senior Uramnak bé-adják, v. küldjék, mindenikre fel-jegyezvén az esztendő és nap számot, hasonlóképen az authort is, mellyből vették v. dolgozták.”⁹⁴ 1807-ben az egyházkerület is megerősítette ezt a rendelkezést, és a Tiszántúl összes egyházmegyéjére kiterjesztette azt. Sőt, az újdonsült prédikátorok ígehirdetéseit nem csak három, hanem öt évre visszamenőleg kívánta ellenőrizni.⁹⁵

Az 1808-ban Nagyzerénden tartott egyházmegyei gyűlés megismételte a határozatot, amely arra utal, hogy sokan nem engedelmeskedtek az utasításnak. A rendelkezés szövege ugyanis arra enged következtetni, hogy a lelkészek csak a jelentősebb ünnepeken elmondott prédikációikat küldték el az esperesnek, míg az egyéb szolgálataikon elhangzott írások postázását szabotálták: „Az újj Prédikátoroknak a Tractus Kebelében meghagyódik, hogy az Esperest kezéhez ne tsak az Innepekre és Vasárnapokra készített Prédikáziójikat küldjék meg 3 esztendőről, hanem a Halotti Prédikáziójikat és Katekizáziójokat is.”⁹⁶

1811-re odáig fajult a helyzet, hogy már nemcsak a prédikációk ellenőrzését tartották fontosnak, hanem a lelkészek szabadidejében olvasott könyveket is meg akarták vizsgálni. Elrendelték tehát, hogy az egyházlátogatások során az ol-

93 Zoványi, 1939. 180. p.

94 Egyházmegyei közgyűlés, Köröstarcsa, 1805. február 20–21. TtREL I.29.a. 2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.

95 Egyházkerületi gyűlés kivonata, 1807. augusztus 8–9. TtREL I.29.c. 16. Jegyzőkönyvek, kivonatok 1782–1883, Egyházkerületi jegyzőkönyvek kivonatai nr. 33.

96 Egyházmegyei közgyűlés, Nagyzerénd 1808. február 10–11. TtREL I.29.a. 2. Közgyűlési jegyzőkönyv 1787–1829.

vasmányokhoz kapcsolódó kérdéseket is tegyenek fel a lelkipásztoroknak: „*Parancsolja a superintendentia az espereseknek, hogy visitatio alkalmatosságával tudakozzák meg a prédikátorokat, minémű tudományban találtak hivatalos foglalatosságaik mellett gyönyörűséget, micsoda könyveket olvastak, s miket jegyzettek ki azokból.*”⁹⁷

Annak ellenére, hogy évente a traktus összes gyülekezetét vizitálták, az 1796–1821 között készített egyházlátogatási jegyzőkönyvekben elvétele találunk arra adatokat, hogyan ellenőrizték a prédikációkat. Unikumnak tekinthető az az eset, amikor Szirbik Miklós dobozi lelkész 47 prédikációját adta át az esperesnek⁹⁸ Érdekes, hogy a prédikációk önálló készítését mégis fontosnak tarthatták, mert 1824-ben a szentesi lelkészekről azt jegyezték fel, hogy „...*prédikátzóikat magok készítik.*”⁹⁹

Végezetül a rendelkezésünkre álló források átnézése után, szeretnénk megválaszolni a dolgozat elején feltett kérdést: hogyan vélekedtek a XVIII. század végén élt különböző társadalmi csoportok a plágiumról? Elítélték azt, vagy inkább előszeretettel gyakorolták? A forrásadottságokból kiindulva a választ nem lehet az ország egészére általános érvényűnek tekinteni, de az biztos, hogy Lendvai ügye nemcsak Hódmezővásárhelyen lett ismert, hanem az egyházmegyei közgyűléseknek köszönhetően a Dél-Alföld református értelmisége között is.

Az előkerült dokumentumokból kiderült, hogy Vásárhely református gyülekezetén belül legfeljebb a lelkésztársakat érdekelte a plágium kérdése, hiszen egyedül Polgári Mihály utalt az ügyre. Elképzelhető még, hogy az eset aktív megfigyelői voltak a helyi gimnázium tógás diákja is, de az iskolai törvényeken kívül más nem utal erre. Sem a város lakossága, sem a település vezetői számára nem volt érdekes Lendvai vétsége, pedig Hódmezővásárhelyen már ekkor volt egy vékony értelmiségi réteg, amelyik latinos műveltséggel is rendelkezett. Úgy tűnik, hogy az egyház vagyoni ügyei és a feudális rend elleni kirohanások (Bereczk Péter) sokkal jobban érdekelték a település lakóit. Az uradalom tisztviselői és a Károlyi-család egyáltalán nem is tartotta említésre méltónak a plágium kérdését. Egyedül a Békési Református Egyházmegye vezetői tartották napirenden az ügyet, de a forrásokból nem egyértelműen eldönthető, hogy a szó szerinti máso-

97 Kís, 1992b. 156. p.

98 Egyházlátogatás, Doboz, 1813. október 21. TtREL I.29.h. 1. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.

99 Egyházlátogatás, Szentés, 1824. december 7. TtREL I.29.h. 1. Egyházlátogatási iratok 1786–1843.

lás kiküszöbölésére, vagy esetleg veszélyes tanok terjedésének ellenőrzése miatt ragaszkodtak a prédikációk megvizsgálásához. Országos vihart biztosan nem kavart az ügy, amely abból is látszik, hogy Lendvai János neve mellé a debreceni kollégium anyakönyvében utólagosan bejegyezték, hogy Vásárhelyen lett lelkész, de a rosszul sikerült prédikációról egy szó sem található. Mivel a debreceni iskolában rendszeresen feljegyezték egy-egy diák életének fontosabb sikereit vagy botrányait, látható, hogy a plágium kérdése ekkor nem számított olyan mértékű kihágásnak, mint napjainkban.¹⁰⁰ Mai szemmel olvasva az egyházmegyei jegyzőkönyv bírálatát furesának tűnik, hogy más prédikációját mondta el Lendvai, de a források tanúsága szerint, ez nem számított akkora kihágásnak, hogy a jelöltet megbuktassák, hiszen a lelkészi szolgálatra alkalmasnak találták.

Kiadatlan források

BGRG	Bethlen Gábor Református Gimnázium (Hódmezővásárhely)
F Q 45	Azok a kérdések kidolgozva, melyekből a predikátorságra ki botsátandó, és fel szentelendő személyek meg vizsgálatnak. (Kézirat)
HÓRGyL	Hódmezővásárhely Ótemplomi Református Gyülekezet Levéltára
MNL CsML — HL	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár — Hódmezővásárhelyi Levéltár
IV.1001.a.	Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyvek
IV.1001.d	Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai, Hirdető-jegyzőkönyvek

¹⁰⁰ A debreceni kollégium matrikulájában a diákok neve mellé gyakran írtak utólagos megjegyzéseket, de plágiummal kapcsolatos bejegyzés sohasem született. Vö.: *Szabadi*, 2013. 658. p.

IV.1001.h	Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai, Becsűjegyzőkönyvek
IV.1007.	A hódmezővásárhelyi nemesség iratai
MNL CsML — SzL	Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár — Szentesi Levéltár
IV.3.b	Csongrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési iratok
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
C 60	M. Kir. Helytartótanács, Departementum revisionis librorum
P 397	Károlyi család nemzetségi levéltára, Károlyi család, Acta oeconomica
P 398	Károlyi család nemzetségi levéltára, Károlyi család, Missiles
P 406	Károlyi család nemzetségi levéltára, Központi hivatalok irattárai, Központi Gazdasági Kancellária, Gazdasági és Jogügyi Igazgatóság, Régeni Hivatal
P 407	Károlyi család nemzetségi levéltára, Központi hivatalok irattárai, Titoknoki Hivatal
SzNREL	Szentes Nagytemplomi Református Egyházközség Levéltára
I.375.b	Presbiteri jegyzőkönyv 1816–1827.
TtREL	Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
I.29.a.	Békés-Bánati Egyházmegye iratai, Jegyzőkönyvek

- I.29.c. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai, Esperes által külön kezelt iratok
- I.29.h. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek
- I.29.i. Békés-Bánáti Egyházmegye iratai, Egyházközségekre vonatkozó iratok

Felhasznált irodalom

- Bácskai*, 2002 *Bácskai Vera*: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002.
- Barcsa*, 1908 *Barcsa János*: A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület története. 1–2. köt. Debrecen, 1908.
- Benda*, 1986 *Benda Kálmán*: A mezővárosi önkormányzat és az egyházak a XVI–XVIII. században. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Szerk. Novák László–Selmeczi László. Nagykőrös, 1986. 301–306. p.
- Bodó*, 2011 *Bodó Balázs*: A szerzői jog kalózai. Bp., 2011.
- Darnton*, 2000 *Darnton, Robert*: Bohème littéraire et révolution. Paris, 2000.
- Éble*, 1911 [*Éble Gábor*]: A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. Budapest, 1–2. köt. 1911.
- Fábián*, 1818 *Fábián József*: Rövid értekezés. A más munkájával való életről a prédikációkban, és egyéb előadásokban. In: Lelki Pásztori Tárház IV. (1818) 3–24. p.

- Farkas*, 1974 *Farkas Ferenc*: Vásárhelyi gazdák följegyzései a XIX. században. In: A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium évkönyve 1974. Közzéteszi Grezsa Ferenc. Hódmezővásárhely, 1974. 70–80. p.
- Földesi–Imre–Varsányi*, 1990 *Földesi Ferenc–Imre Mihály–Varsányi Péter István*: A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium. Bp., 1990.
- Futó*, 1897 *Futó Mihály*: A hód-mező-vásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgymnasium története. Hódmezővásárhely, 1897.
- Geleji*, 1875 *Geleji Katona István*: Egyházi kánonok. Ford. Kiss Áron. Kecskemét, 1875.
- Glatz–Márton*, 1818. *Glatz Jakob–Márton József*: Az ausztriai Tsász. Kir. Birodalomban 1817-ben tartatott reformáció öröminnépének előadása némelly közönséges észrevételekkel együtt, mellyek a protestánsoknak a nevezetes birodalomban lévő egyházi állapotjokat illetik. Bécs, 1818.
- Granasztói*, 2003 *Granasztói Olga*: Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a XVIII. század végén. Weingand és Köpff pesti könyvkereskedők levelei a neuchâteli levéltárban (1781–1788). In: Magyar Könyvszemle 119. (2003) 2. sz. 166–187. p.
- J. Halász*, 2002 *J. Halász Margit*: Könyves szakmák a Kárpát-medencében a XVI–XIX. században. Debrecen, 2002.
- Józsáné Halász*, 1999 *Józsáné Halász Margit*: A magyarországi könyvkötőcéhek történetéből. In: Tanulmányok a kézműipar történetéből. Veszprém, 1999. 353–394. p.

- Herczeg*, 1980 *Herczeg Mihály*: A Csongrád-vásárhelyi uradalom kialakulása (1709–1848). In: Tanulmányok Csongrád megye Történetéből. IV. (1980) 61–127. p.
- Imre*, 1984 *Imre Mihály*: A város művelődéstörténete a XVIII. századig. In: Hódmezővásárhely története. Főszerk. Szabó Ferenc. 1. köt. A legrégibb időktől a polgári forradalomig. Hódmezővásárhely, 1984. 623–678. p.
- Jakab*, 2012. *Jakab Éva*: Szerzők, kiadók, kalózok. Budapest, 2012.
- Kállay*, 1980 *Kállay István*: A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848. Bp., 1980. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai 3. sorozat, Hatóság- és hivataltörténet 5.)
- Kis*, 1992a *Kis Bálint*: A szentesi reformáta ekklesia históriája. In: Kis Bálint: A Békés-bánati református egyházmegye története. Közread. Gilicze László, Kormos László. Békéscsaba — Szeged, 1992. 293–390. p.
- Kis*, 1992b *Kis Bálint*: A Békés-bánati református egyházmegye története. Közread. Gilicze László, Kormos László. Békéscsaba — Szeged, 1992.
- Kovács*, 1974 *Kovács Ágnes*: A földesúri joghatóság érvényesülésének néhány kérdése a Csongrád-vásárhelyi uradalomban a 18–19. század fordulóján. In: Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. Szerk. Hofer Tamás. 2. köt. Mezővárosok. Szolnok, 1974. 59–74. p.
- Kovács*, 1977 *Kovács Ágnes*: A mezővárosi önkormányzat és a földesúri joghatóság a dél-alföldi Károlyi-uradalmakban (1722–1848). In: Magyar Történeti Tanulmányok. X. (1977) 47–92. p.

- Kovács, 1979* *Kovács Ágnes*: Az úrbéres viszony alakulása a Csongrád-vásárhelyi uradalom mezővárosaiban (1722–1848). In: Agrártörténeti Szemle 21. (1979) 3–4. sz. 414–431. p.
- Kruzslíc, 1994* Hódmezővásárhely város levéltára 1691–1950. Szerk. Kruzslíc István Gábor. Szeged, 1994.
- Lukácsi, 2008* *Lukácsi Zoltán*: Szószék és világosság. A magyar katolikus prédikáció a 18–19. század fordulóján. In: Prima manus. Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából. Szerk. Keszeg Anna, Vaterna Gábor. Bp., 2008. 61–73. p.
- Maczák, 2003* *Maczák Ibolya*: A kanonikus plágium. In: Irodalomtörténeti Közlemények 107. (2003) 2–3. sz. 261–276. p.
- Maczák, 2010* *Maczák Ibolya*: Elorzott szavak. Bp., 2010.
- Mezei, 2004* *Mezei Péter*: A szerzői jog története a szerzői jog szabályozásáig. In: Jogelméleti Szemle 4. (2004) 3. sz. [elektronikus dokumentum] <http://jesz.ajk.elte.hu/mezei19.html> (A letöltés időpontja: 2013. december)
- Németh S., 1984* *Németh S. Katalin*: Magyar orátor a 18. században: Verestői György. In: Irodalomtörténet 66. (1984) 4. sz. 855–888. p.
- Németi, 1788* *Németi Sámuel*: Hív lelki pásztora, avagy annak rövid lerajzolása, miképpen kelljen az egyházi szolgának az istentől reá bízott nyájnak juhait... erősíteni. Pozsony–Kassa, 1788.
- Osterwlad, 1784* *Osterwald, Johann Friedrich — Marosvásárhelyi Gombási István* (ford.): A papi szent hivatal gyakorlásáról való traktátus első — második darabja. Kolozsvár, 1784.

- Rákos*, 1984 *Rákos István*: A feudalizmus utolsó évszázada. In: Hódmezővásárhely története. Főszerk. Szabó Ferenc. 1. köt., Hódmezővásárhely, 1984. 449–576. p.
- Révész*, 1966 *Révész Imre*: Bécs Debrecen ellen. Bp., 1966.
- Sima*, 1914 *Sima László*: Szentes város története. Szentes, 1914.
- Szabadi*, 2013 Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában. Szerk. Szabadi István. 1–2. köt. Debrecen, 2013.
- Szenti*, 2008 *Szenti Tibor*: Parasztvallomások. Bp., 2008.
- Szeremlei*, 1890 *Szeremlei Sámuel*: Szőnyi Benjámin és a hódmezővásárhelyiek. Bp., 1890.
- Szeremlei*, 1927–1938 *Szeremlei Sámuel*: A hódmezővásárhelyi református egyház története. 1–2. köt. Hódmezővásárhely, 1927–1938.
- Szigeti*, 2003 *Szigeti János*: Hódmezővásárhely irodalomtörténeti emlékei. Hódmezővásárhely — Bp., 2003.
- Szilágyi*, 2011 *Szilágyi Márton*: Irodalom és üzlet. In: Korall 43. (2011) 107–121. p.
- Szinnyei*, 1980–1981 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. 1–14. köt. Bp., 1980–1981.
- Szőnyi*, 1997 Szőnyi Benjámin és kora 1717–1794. Szerk. Imre Mihály. Hódmezővásárhely, 1997.
- Takács*, 1997 *Takács Edit*: A Petrák-krónika keletkezése, fennmaradása és tartalma. In: A XVIII–XX. századi polgári írásbeliség produktumai a Dél-Alföldön. Összeáll. Takács Edit. Szentes, 1997. 43–58. p.

- Takács*, 2001 *A szentesi református ekklezsia története 1700–1825.* Közread. Takács Edit. Szentes, 2001. [elektronikus dokumentum] <http://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/> (A letöltés időpontja: 2013. december)
- Tárkány Szűcs*, 1961 *Tárkány Szűcs Ernő: Vásárhelyi testamentumok.* Bp., 1961.
- Tóth*, 1802 *Tóth Ferentz: Homilétika.* Komárom, 1802.
- Tóth*, 1806 *Tóth Ferentz: Lelki pásztori gondviselés. A lelki pásztori theológiának II. darabja.* Győr, 1806.
- Tóth*, 1964 *Tóth Endre: A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak rendje 1762-ből.* Debrecen, 1964.
- Tóth*, 1996 *Tóth István György: Mivelhogy magad írást nem tudsz...*, Bp., 1996.
- Zoványi*, 1939 *Zoványi Jenő: A Tiszántúli Református Egyházkerület története. 1. köt.* Debrecen, 1939.
- Zoványi*, 1977 *Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Bp., 1977.
- Zvara*, 2012 *Zvara Edina: A hódmezővásárhelyi iskola könyvtára a 18. században.* In: *A tiszántúli református iskolák 18. századi könyvöröksége.* Szerk. Monok István. Bp. — Eger, 2012. 13–112. p.